

علوم قرآن: ۱۹۶ (قرآن: ۳۳۶)

- تخصصی (طلاب و دانشجویان)

۲۳۵۸

۶۳۸۸

سرشناسه

: بابایی، حبیب‌الله، ۱۳۵۱ -

عنوان و نام پدیدآور

: تأویل عرفانی، تفسیر باطنی.

مشخصات نشر

: قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری

: ۱۸۸ ص.

شابک

: 978 - 964 - 09 - 1680 - 3

وضعیت فهرست‌نویسی: فنیبای مختصر.

یادداشت

: کتاب‌نامه: ص. [۱۷۷] - [۱۸۴]؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت

: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

شناسه افزوده

: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب.

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۲۸۳۷۶۳۳

تأویل عرفانی، تفسیر باطنی

حبيب الله باباي

بوستق
۱۳۹۴

تأویل عرفانی، تفسیر باطنی

• نویسنده: حبیب‌الله بابایی
• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
(مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
• نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۴ • شمارگان: ۱۱۵۰ • بهای: ۱۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائیه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۳۷۴۲۱۵۵ (نابین: ۳۷۴۲۱۵۴، تلفن پستی: ۳۷۴۳۴۳۶)
- فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۹۵۶۹۲۲
- فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۳۳۳۷۲
- فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰
- فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۲۱۷۱۲
- فروشگاه شماره ۶ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نیش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۴۳۱۷۹
- فروشگاه شماره ۷: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۳۷، تلفن: ۳۷۸۴۵۹۰-۹۲

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail:info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرپرستار: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: سلمان رحیمی • چکیده عربی: خلیل المصامی • چکیده انگلیسی: یحیی داوری • فیها: مصطفی محفوظی • حرف‌نگار: فاطمه حیدری نژاد • اصلاحات حرف‌نگاری: لیلا حاج‌اسماعیلی • صفحه‌آرایی: حسین محمدی و احمد مؤتمنی • نمونه‌خوانی: محبوبه‌سادات ابریشم • کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • کنترل متن صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش • کارشناس طراحی و گرافیک: مسمود نجابتی • طراح جلد: محمود هدایی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: سعید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و نساجی • قائم‌مقام مؤسسه و مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: مفهوم تأویل
۱۳	مفهوم لغوی تأویل
۱۷	مفهوم اصطلاحی «تأویل» در قرآن و عرفان
۲۱	انواع تأویل
۲۳	فصل دوم: فلسفه تأویل
۳۳	فصل سوم: مبانی تأویل
۳۳	۱. جایگاه قرآن
۳۸	۲. مراتب قرآن
۵۴	۳. حقیقت کلام

۶۳ ..... ۴. دلالت تام آیات بر معانی خود

۷۱ ..... ۵. معرفت خیز بودن قرآن

۷۷ ..... ۶. روح و حقیقت معنی

۷۹ ..... فرایند شکل گیری وضع

۸۵ ..... چند مثال قرآنی

۸۹ ..... نتیجه

۹۱ ..... جری و تطبیق

۹۴ ..... ۷. زبان تمثیلی قرآن

۱۰۰ ..... ۸. جواز تاویل قرآن

۱۰۹ ..... فصل چهارم: روش تاویل قرآن

۱۱۰ ..... ۱. روش علمی

۱۱۹ ..... ۲. روش الهام و تزکیه

۱۲۳ ..... تاثیر طهارت در درک مفهوم آیات

۱۳۱ ..... فصل پنجم: میزان در تاویل

۱۳۱ ..... ۱. میزان ظاهر

۱۳۴ ..... رابطه میان ظاهر و باطن

۱۳۶ ..... ۲. میزان عقل منور

۱۳۷ ..... نتیجه

فصل ششم: تفسیر به رأی ۱۳۹

معنای تفسیر به رأی ۱۳۹

فرایند اثرپذیری تفسیر از «وای» ۱۴۴

فصل هفتم: تأویل در «شریعت، طریقت و حقیقت» ۱۵۱

معنای تأویل در این بخش ۱۵۴

نسبت میان شریعت، طریقت و حقیقت ۱۵۶

فصل هشتم: نسبت میان «تأویل عرفانی» و تأویل در قرآن ۱۵۹

خاتمه ۱۷۱

کتاب‌نامه ۱۷۷

الف) کتاب‌ها ۱۷۷

ب) مقاله‌ها ۱۸۴

مقدمه

پرسش از «تأویل» عرفانی و فهم و تحلیل آن از این رو مهم است که بسیاری از مغالطات نظری در تطبیق و تنظیم قرآن با کلام و کلمات بشری رنگ می‌بازد و سؤال مناسب «قرآن در گذشته» و «زندگی در امروز» پاسخی مناسب می‌یابد. چگونه می‌توان میان قرآنی که چهارده قرن پیش در جامعه‌ای بدوی و متناسب با زمان جاهلی نازل گشته، و شرایط امروزیین معاصر که بسیار متفاوت از گذشته است، نسبتی ایجاد کرد؟ این پرسش، پاسخ‌های بسیار متنوعی را در پی داشته که برخی از آن‌ها به نوعی از فروکاستن قرآن به «این جا و اکنون» انجامیده است، و بعضی دیگر نیز به نوعی از تفسیر سلفی سوق یافته و راه میان گذشته و حال را در فهم قرآنی مسدود کرده است. حال اگر راه تأویل با دقت و ظرافت هموار گردد، می‌توان با بهره‌ای از آن، طراوت و تازگی قرآن را در هر زمان و مکانی آشکار کرد، بی‌آن‌که حقیقت و اصول قرآن تحریف شود، یا غباری از التقاط بر آن بنشیند.

گفتنی است نگرش آمیخته به جمود و تحجر در تفسیر قرآن، اختصاصی به روشن فکران ندارد. نشانه‌هایی از این ناتوانی را می‌توان در فهم‌های یک‌بعدی و همراه با تأویلات فراوان به معنای خلاف ظاهر از سوی برخی از مفسران نیز مشاهده کرد. کسانی که با نگاه‌های این‌سویی، آغاز و پایان قرآنی را در انصرافات عرفی جست‌وجو می‌کنند و از نگاه به فراسوی معارف قرآنی غفلت می‌ورزند، گریزی جز این ندارند که خیلی از آیات را از ظاهر خود خارج ساخته، با تلبیس معنایی جدید و به ظاهر همساز با برخی از آیات دیگر، معارفی پر از مجاز از آیات قرآن عرضه کنند.

عارف اهل دلی که توانسته با آینه‌گون کردن جانش آن سوی حقیقت و اصل و سرچشمه آن را شهود کند، می‌تواند با مطالعه قرآن که ترجمان همان حقیقت در افقی برتر است، اسرار و ظرافت‌ها را دریابد و حقایق نهفته در آن آیات را بدون هیچ‌گونه مجازی درک کند، بی‌آن‌که میان باطن و ظاهر تضادی ببیند. چنین مفسری با مشاهده بطن‌های قرآن که حقایقی جاودان و بی‌پایان است، حقیقت معنایی آیه را پیش‌رو قرار داده و آن را در فهم ظواهر قرآنی لحاظ می‌کند.

در موضوع تاویل، رساله‌ها و نوشته‌های مختلفی تدوین شده، اما «تاویل عرفانی» هنوز برای مخاطبان عام (به ویژه در زبان فارسی) مورد مطالعه مستقل قرار نگرفته است. آنچه تاکنون درباره تاویل شده، بیشتر به تاویل در اصطلاح کلامی و فقهی پرداخته، مطالب و مبانی عرفانی در آن نظم و سامان لازم را نیافته، و دشواری‌ها در تعبیر و ادبیات تحقیق، آن را

برای عموم تحصیل‌کردگان در حوزه علوم دینی و معارف اسلامی، نامفهوم ساخته است.

مجموعه حاضر تلاش می‌کند شمایی کلی از بحث «تأویل طولی» در عرفان را با توجه به مفاهیم، مبانی و روش‌های آن عرضه دارد و نسبت آن را به نخله‌های دیگر تفسیری روشن کند. شایان ذکر است که محور بحث تأویل در این رساله، ناظر به آیات معارفی از قرآن است. البته بحثی از تأویل در ناحیه شریعت و احکام فقهی و اخلاقی در بخش «شریعت و طریقت و حقیقت» ذکر گردیده است، اما قسمت اصلی این کتاب بر مبانی و روش‌های تأویلی متمرکز خواهد شد که مربوط به ابعاد معارفی قرآن و ناظر به حقایق موجود در جهان است. آیات قرآنی در هر دو ناحیه توصیفی (است‌ها و هست‌ها) و توصیه‌ای (بایدها و شایدها) تأویلاتی دارند، ولی مفهوم تأویل در بُعد معارفی با تأویل در ناحیه احکام و فرامین الهی تفاوت دارد، هم‌چنان‌که در ناحیه روش و میزان تأویلات نیز این دو، بر هم منطبق نمی‌شوند.

دیگر این‌که هر چیزی که بتوان بدان شریعت (به معنای دین) اطلاق کرد (مثلاً سیره و سنت)، قابلیت تأویل دارند، ولی در این میان آنچه مورد توجه و تمرکز ما خواهد بود، آیات قرآن و چگونگی کار تأویلی و تفسیری در آن است. با توجه به همین مبانی و روش‌های عنوان شده، می‌توان سیره و سنت نبوی و ائمه اطهار علیهم‌السلام را نیز تأویل کرده، واقعیت، یا اسرار نهفته در هریک از آن‌ها را معلوم ساخت.

این نوشتار در ۱۳۸۱ ش. با راهنمایی آیه الله صادق لاریجانی و با

مشاوره استاد یداله یزدان‌پناه سامان یافته و استاد لازیجانی با موشکافی‌های عالمانه که همواره برای این حقیر در طول دورهٔ تحصیل خارج اصول بسیار آموزنده بوده است، به نقد و اصلاح این نوشته پرداختند. استاد یزدان‌پناه هم در معرفی منابع عرفانی در موضوع «تأویل» و همین‌طور ارائه سلسله درس‌های مربوط به تأویل (در درس‌های فصوص‌الحکم) و راهنمایی‌های مکرر و پی در پی، در صورت‌بندی این نوشتار نقش اصلی را داشتند. با این همه، این کتاب کاستی‌های فراوانی دارد که به بضاعت ناچیز علمی این‌جانب و توانایی اندکم در فهم معارف عرفانی بازمی‌گردد.